

10. **Татарко С.** Измерение идентичности в рамках статусной модели Дж. Марсии / С. Татарко // Психологическая диагностика. – 2009. – № 1. – С. 1–39.
11. **Уварова П.** Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. Уварова – М., 2005.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3956, оп. 1, спр. 15: Лист К. Мельник-Антонович до Н. М. Мельника від 01.12.1883 р. – Арк. 71–72.
13. Там само. – Лист К. Мельник-Антонович до М. А. Мельник від 22.12.1883 р. – Арк. 75–77.
14. **Чубур А. А.** Археологи и археология центра Европейской России: взгляд сквозь призму гендера [Электронный ресурс] / А. А. Чубур // Антропология академической жизни. – М., 2009. – Режим доступа : http://www.archaeology.ru/arch_news/site_news_1.html.
15. **Эриксон Э.** Детство и общество [Электронный ресурс] / Э. Эриксон. – Режим доступа : <http://www.klex.ru/bea>.
16. **Эриксон Э.** Идентичность: юность и кризис : пер. с англ. / Э. Эриксон; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – 2-е изд. – М., 2006.
17. Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research / Eds. J. E. Marcia, A. S. Waterman, D. R. Matteson, S. L. Archer, J. L. Orlofsky. – N. Y., 1993.
18. **Gilani P. N.** A Detailed Review of the Theories and Research on Female Identity / P. N Gilani // Pakistan Journal of Psychological Research – 1999. – Vol. 14, nos. 1–2. – P. 41–57.
19. **Josselson R.** Finding Herself. Pathways to Identity Development in Women / R. Josselson. – San Francisco–London, 1987.
20. **Kellogg A.** Josselson's Pathways to Identity In Women [Электронный ресурс] / A. Kellogg. – Режим доступа : www.uiowa.edu/~epls/faculty/pascarel/papers/kellogg.pdf. – P. 1–12.
21. **Kroger J.** Identity Development during Adolescence // Identity in Adolescence: The Balance Between Self and Other [Электронный ресурс] / J Kroger. – Режим доступа: <http://academic.udayton.edu/jackbauer/Readings%20595/Kroger.pdf>.
22. **Marcia J. E.** Development and validation of ego-identity status / J. E. Marcia // Journal of Personality and Social Psychology. – 1966. – Vol. 3. – P. 551–558.

Надійшла до редколегії 03.02.2015

УДК 902.01

К. В. Мінакова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДЕРЕВ'ЯНИЙ ПОСУД ІЗ ПОХОВАНЬ ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПІЛЬНОСТІ

Зроблено всебічний аналіз дерев'яного посуду з поховань зрубної культурно-історичної спільності. Найвні знахідки розподілено на три типи: чаші-миски, таці та ковші. Аналіз знахідок дерев'яного посуду проводився окремо для різних його відділів. Дослідження показало, що лише поховання, яке містило ківш, не мало відхилень від «стандартного». Всі інші поховання, незалежно від того, містили вони тацю або чашу-миску, мали ознаки підвищеного рангу, однак говорити про зв'язок цих поховань із певним прижиттєвим статусом наразі неможливо.

Ключові слова: археологія, доба бронзи, зрубна культурно-історична спільність, дерев'яний посуд.

Минакова Е. В. Деревянная посуда из погребеней срубной культурно-исторической общности.

Представлен всесторонний аналіз дерев'яної посуду із погребених зрубної культурно-історичної спільності. Існуючі знахідки розподілені на три типи: чаші-миски,

подносы и ковши. Анализ находок деревянной посуды проводился отдельно для разных его отделов. Исследование показало, что только захоронение, которое содержало, ковш не имело отклонений от «стандартного». Все остальные захоронения, независимо от того, содержали они поднос или чашу-миску, имели признаки повышенного ранга, однако говорить о связи этих захоронений с определенным прижизненным статусом пока невозможно.

Ключевые слова: археология, эпоха бронзы, срубная культурно-историческая общность, деревянная посуда.

Minakova O. V. Wooden utensils from the burial of Zrubna cultural-historical community.

The paper presents a comprehensive analysis of wooden utensils from graves of Zrubna cultural and historical community. Different aspects of the use of wooden utensils in the funeral rituals were viewed. Historiographical survey showed considerable interest in the problems of wooden utensils and allowed to compare our results with studies of other authors. Our observations confirmed the allocation of three departments of wooden utensils for materials of Zrubna community, but their names have been clarified (ladle, tray, bowl). The analysis of the wooden utensils conducted separately for various classes. The study showed that only the burial with ladle did not have deviations from the «standard». All other burials, regardless of whether they contained tray or bowl, showed signs of high rank. Only three burials should be considered as an exception. There were tray and bowl together. In this cases burial ritual shows the evidence of priestly status of the deceased.

Keywords: Archaeology, Bronze Age, Zrubna culture, wooden utensils.

Дерев'яний посуд доби бронзи є предметом жвавих дискусій у середовищі дослідників. Ця категорія інвентарю досить рідко зустрічається у похованнях, особливо у порівнянні з керамічним посудом, що дозволяє дійти припущення про його особливу роль у поховальній обрядовості. Вирішення цього питання неможливе без всебічного розгляду усіх наявних на сьогоднішній день артефактів.

Предметом дослідження є побутова та духовна культура племен Східної Європи пізнього бронзового віку. Об'єктом – дерев'яний посуд із поховань зрубної КІС.

Мета роботи полягає у визначенні ролі та місця дерев'яного посуду в поховальній обрядовості зрубної КІС. Завдання: проаналізувати історіографічний доробок досліджень, присвячених дерев'яному посуду зрубної КІС; створити максимально повну вибірку цієї категорії інвентарю зі зрубних поховальних пам'яток, проаналізувати соціо-нормативний контекст останніх; створити формально-типологічну схему дерев'яного посуду в контексті його ймовірного функціонального призначення.

Дерев'яний посуд зрубної культури досить давно звернув на себе увагу дослідників [1; 9; 21; 23; 24; 28]. Основними напрямками його вивчення стали питання походження, типології і класифікації, функціонального призначення металевих окуть, визначення ролі і місця дерев'яного посуду в повсякденному житті і культовій обрядовості.

Щодо питання походження дерев'яного посуду в культурах доби пізньої бронзи різних територій Східної Європи в сучасній історіографії склалося дві думки. Г. Г. П'ятих вважає, що традиція виробництва дерев'яного посуду зрубної культури Поволжя прийшла на ці землі із заходу і бере свої витoki в бабинській, фінально-катакомбній та абашевській культурах Подоння та Подніпров'я [24, с. 151, 152]. В. В. Отрощенко, аналізуючи знахідки такого посуду на берегах України, навпаки, схиляється до версії його східних, приуральських витоків [21, с. 88–91].

Розробка типології дерев'яного посуду зрубної культури є однією з найважливіших складових його вивчення. Перші типологічні схеми були запропоновані практично одночасно Г. Г. П'ятих та В. В. Отрощенко. Перший дослідник спирався на знахідки дерев'яного посуду з поховальних пам'яток Поволжя, другий – на матеріали зрубних поховань Подніпров'я. Г. Г. П'ятих розподілив відомі на той час серії дерев'яних посудин на три групи: глибокий посуд типу мисок і чаш, дрібний посуд типу блюд і підносів, а також на ковші. В. В. Отрощенко виділені чаші, чашечки (миски) та блюда-підноси [21, с. 88–91; 24, с. 146]. До більш пізнього часу відноситься типологія, розроблена Р. А. Литвиненком на матеріалах Азово-Донецького регіону. Дослідником виділені чотири типи дерев'яного посуду: блюда-підноси, чаші, миски, черпак-ківш-плошка [9, с. 106–109].

Окреме місце в історіографії займають питання визначення функціонального і семіотичного призначення металевих окуть. В. В. Отрощенко вважає, що посуд з окуттям може розглядатися у якості маркера, що дозволяє виділити із загальної маси ординарних зрубних поховань ті, що мали належати жерцям, чи людям, наділеним їх функціями [21, с. 92]. Є. К. Максимов схиляється до думки щодо більш утилітарного призначення металевих окуть. На його думку, вони застосовувалися при ремонтах тріснутого посуду [16, с. 120–122]. Більш обережний у своїх висновках А. А. Дудін, який дотримується версії щодо декоративного призначення металевих окуть дерев'яного посуду. В той же час він наголошує, що питання про семіотичне навантаження металевих елементів та посуду, оздобленого ними, залишається відкритим [4, с. 126].

У процесі вивчення металевих окуть були уточнені і різновиди виробів, які слід включати в цю категорію. В. В. Отрощенко зазначив, що до окуть слід віднести деякі металеві вироби, схожі на пряжки ременів. У якості прикладу автор навів два таких вироби, описані дослідниками як «пряжки». Один з них походить із поховання 1 кургану 1, другий – з поховання 3 кургану 5 біля с. Мала Білозерка. Виходячи з контексту знахідки (всередині керамічного посуду), В. В. Отрощенко вважає їх металевими частинами дерев'яного посуду [21, с. 88–91].

Найважливішим є соціологічний аспект проблематики, який має усталену історіографічну традицію, котра ілюструє динаміку дослідницьких уявлень від ідеї утилітарності дерев'яного посуду з металевим окуттям до думки про жрецький прижиттєвий статус осіб, поховання яких супроводжувалися дерев'яним посудом. Прихильниками ідеї соціальної неординарності осіб, що супроводжувалися такими артефактами виступають І. Ф. Ковальова, А. П. Медведєв, С. Н. Ляшко, А. А. Дудін, В. В. Отрощенко, В. В. Циміданов, Р. О. Литвиненко [4, с. 37; 6, с. 46; 9, с. 108, 109; 12, с. 145; 16, с. 165–171; 21, с. 90–93; 28, с. 142–146].

Джерельна база, яку використовують у своїх розвідках означені дослідники, відрізняється як за якісними, так і за кількісними характеристиками. Так, В. В. Отрощенко виділяє 21 знахідку з території Подніпров'я [21, с. 88–91]. Р. О. Литвиненко залучає до своєї вибірки 20 виробів з Азово-Дніпровського регіону [9, с. 106–109]. В. В. Циміданов у статті, присвяченій зрубним чашам, наводить дані про наявність 41 дерев'яної чаші на всій території розповсюдження зрубних племен [28, с. 143–146]. До дерев'яного посуду автор звертається також у монографії, присвяченій соціальній структурі зрубного суспільства, де аналізує поховання з території від Подніпров'я до Подонцов'я, в яких, за його підрахунками, відомо 20 дерев'яних чаш та 22 блюда [29, с. 55, 121]. Названі роботи в більшості випадків характеризуються відсутністю конкретизації всіх комплексів, з яких походить

дерев'яний посуд. Зазначаються лише назви найбільш виразних пам'яток або географічні пункти без номерів курганів і поховань, тому складно сказати, наскільки співпадає джерельна база наведених авторів.

Використана нами джерельна база сформована на основі даних з усієї території розповсюдження зрубної культурно-історичної спільності та враховує 84 поховання. Вона включає дерев'яний посуд, що походить як з пам'яток, котрі були використані іншими авторами, так і серію дерев'яного посуду з поховань, які раніше не аналізувалися. Повні характеристики виробів, а також поховальний контекст знахідок відомий для 41 поховання, які містили 44 дерев'яні вироби.

Щодо типології дерев'яного посуду зрубної культури, то вона повністю вписується в класифікаційну схему, розроблену нами для катакомбної культури [18], але репрезентована меншою кількістю відділів. Оскільки сама схема та вибір термінології детально розглянуті у попередній статті, зупинимося лише на трьох відділах дерев'яного посуду, які представлені у зрубній КІС. До першого належать широкі посудини з плоским дном та невисокими бортиками, які у публікаціях варіативно визначаються як «блюда», «підноси», «блюда-підноси» та «таці». Останній термін в українській мові є найбільш поширеним та універсальним. Таця тлумачиться як «плоский посуд для перенесення страв; велика тарілка, кругле блюдо» [26].

Другий відділ репрезентують глибокі напівсферичні ємкості з округлим дном та округлими стінками. У публікаціях їх називають «чашами» або «мисками». Морфологічно ці предмети є однаковими, але різняться за функціональним призначенням: чаша – це посуд для пиття, а миска – для вживання страв, тож у випадках, коли конкретизація відсутня, доцільно вживати термін «чаша-миска».

Третій відділ репрезентований лише одним виробом, до того ж погані збереженості. Це «дерев'яний горщик з ручкою, що повністю зоглів», знайдений у похованні 5 кургану «Царева Могила» поблизу м. Кривий Ріг [17, с. 221]. За аналогією у катакомбній культурі (Преображене, к. 1, п. 13, Бурлацьке 84, к. 3, п. 3., Зимогір'я к. 1, п. 9) можливо припустити існування і у зрубній КІС дерев'яних ковшів – ємкостей із ручкою, яка кріпиться безпосередньо до вінця.

Для аналізу соціо-нормативного контексту поховань із залишками дерев'яного посуду нами були використані методичні засади, запропоновані В. В. Цимідановим у розвідках, присвячених соціальній структурі зрубного суспільства. Дослідник залучив до аналізу 2831 поховання зрубної КІС із території від Подоння до Подніпров'я та виділив ознаки «стандартного» зрубного поховання: відсутність кургану або досипки, могильна яма розмірами 0,4–2 кв. м, інгумація, поза зібгано на боці, наявність однієї або двох керамічних посудин. У роботі також наведені всі можливі варіанти відхилень, які були згруповані у чотири блоки (I – «курган або досипка, додаткові елементи архітектури», II – «залишки м'ясої їжі та надлишковий інвентар», III – «сліди незвичних маніпуляцій з тілом», IV – «сліди ритуалів поза замкненим об'ємом могили») із зазначенням питомої ваги відповідних поховань до усіх проаналізованих.

В. В. Циміданов виділив дві системи координат для аналізу соціальної стратифікації зрубного суспільства. Перша «вісь» відповідає «статусу» (вождь, жрець, воїн, рядовий общинник тощо) померлого, друга – його «рангу», який показує, на якому соціальному шаблі знаходився померлий. Згідно з припущеннями автора, дерев'яні таці повинні розглядатися в одному блоці з бронзовими ножами та свідчити про високий ранг померлого. При цьому, статус померлого за цими ознаками

не маркується. У цьому контексті таці розглядаються як показник рангу померлого, а дерев'яні чаші-миски – як індикатори статусу, конкретно статусу жерця [29, с. 5, 34, 53, 55].

Оскільки предметом нашого дослідження є саме дерев'яний посуд, який за В. В. Цимідановим належить до відхилень групи II, ми свідомо вилучили його з комплексу статусних та рангових ознак. Усі інші ознаки занесені до таблиці, в якій визначається взаємозалежність ознаки «дерев'яний посуд» та інших ознак відхилення від стандартного поховання. Оскільки різні типи дерев'яного посуду, вочевидь, мали різне семіотичне навантаження, окремо було проаналізовано характеристики поховань, які містили ківш, таці та чаші-миски або металеве окуття від них.

Поховання з дерев'яними ковшами. Ківш відомий лише в п. 5, к. «Царева Могила» з Кривого Рогу. В ньому був відсутній керамічний посуд, що свідчить про недостатню реалізацію «стандартного» обряду. Але розмір поховальної ями, площа якої дорівнювала 2,04 кв. м, та наявність зрубу дозволяють поставити питання щодо достатньо високого «рангу» померлого [17, с. 221].

Поховання з дерев'яними тацями. До аналізу залучено 12 поховань із тацями, якісні та кількісні характеристики яких відомі нам у повному обсязі. Усі вони мають відхилення від моделі «стандартного» поховального обряду, що підкреслює високий ранг похованих. Однак ознаки неординарності, які могли б допомогти з'ясувати статус похованих (кремація, незвична поза, наявність слідів ритуалу поза замкненим об'ємом могили), практично не корелюються між собою. Тому слідом за В. В. Цимідановим нам залишається розглядати наявність цього відділу дерев'яного посуду лише як ознаку підвищеного рангу похованих із ним небіжчиків. Нижче наводяться головні відхилення від моделі «стандартного» поховального обряду.

У 10 випадках таким відхиленням була м'ясна їжа, що підтверджує тезу про застосування таць для перенесення та подачі «на стіл» м'ясних страв. Цікаво, що бронзові ножі при цьому були зустрінуті у чотирьох випадках (33% поховань). В. В. Циміданов, який оперував вибіркою у 22 таці, назвав 8 ножів, що підтверджує наше спостереження (36,3%) [29, с. 53]. Такий високий рівень взаємозв'язку цих ознак підкреслює не випадковість ланки таця – жертвна м'ясна їжа – ніж.

Десять поховань (83%) містили інший надлишковий інвентар (більше одного керамічного горщика, кістяні проколки або «гудзики», відщеп кременю та сережка-підвіска, плакована золотом).

Розмір ям поховань із тацями у семи випадках (58,3%) перевищував стандартний. У шести випадках ми стикаємося з нестандартним поховальним обрядом – два кенотафи, три кремації та поховання долілиць (50%). По чотири рази зустрічаються такі ознаки, як «основне поховання», «кам'яний ящик», «сліди ритуалів» (33,3%).

У двох випадках поза замкненим об'ємом поховання (на перекритті) містилися залишки жертвних тварин – кістки та шкіра (16,6%), що за В. В. Цимідановим є ознакою підвищеного рангу [29, с. 67].

Якщо порівняти ознаки неординарності, які зустрічаються у похованнях з тацями із загальним масивом зрубних пам'яток, проаналізованих В. В. Цимідановим, то виявляється, що відсоток знаходження м'ясної їжі у похованнях із тацями є найбільшим. За нашими підрахунками, м'ясна їжа присутня у 83% поховань із тацями нашої вибірки. Це показово, враховуючи те, що за спостереженнями

Рис. 1. Карта розміщення пам'яток зрубної спільності з дерев'яним посудом
 Умовні позначення: ▲ чаша-миска, ■ таця, ● тип посуду не визначено, ○ окуття,
 ⊙ чаша-миска з окуттям, ⊕ таця з окуттям, ✦ ківці

Пам'ятки зрубної спільності з дерев'яним посудом: 1 – Вербки гр. II, к. 3, п. 4; 2 – Пісочне к. 1 (Куйбишевська обл., РФ); 3 – Пісочне к. 2 (Куйбишевська обл., РФ); 4 – Новоукраїнка, к. 3, п. 7 (Довга Могила, БМЗК); 5 – Оріхове, к. 9; 6 – Карамиш, п. 1; 7 – Возрождение гр. II, к. 2, п. 6. (кенотаф); 8 – Станиця Кременська, гр. I, к. 3, п. 2. (Клетський р-н, Волгогр. обл., РФ); 9 – Коробкине (зал. пох., розкопаного грабіжн.); 10 – Русиний Яр, к. 1, п. 1; 11 – Павловка, к. 1, п. 6; 12 – Рота, к. 1, п. 6 (кенотаф); 13 – Маринівка, к. 1, п. 17; 14 – Міньковка, гр. I, к. 4, п. 1; 15 – Кривий Ріг, кург. «Царева Могила», п. 5; 16 – Петро-Михайлівка, гр. II, к. 8, п. 1; 17 – Чкалівка, гр. I, к. 3, п. 1; 18 – Урочище Носаки к. 8, п. 2; 19 – Урочище Носаки, к. 8, п. 3; 20 – Королі, к. 4, п. 4; 21 – Верхня Маївка, гр. III, к. 5 п. 1; 22 – Верхня Маївка, гр. III, к. 8 п. 1; 23 – Верхня Маївка, гр. V, к. 2, п. 5; 24 – Башмачка, к. 7, п. 2; 25 – Березовка, к. 3, п. 2; 26 – Белогорское-1, п. 20; 27 – Бержновка I 5/10; 28 – Скатовка 11/1; 29 – Борозенское к. 3, п. 5; 30 – Велика Білозерка, к. 12, п. 2; 31 – Нижні Сірогози к. III, п. 4; 32 – Михайлівка, к. 3, п. 1; 33 – Мала Білозерка к. 5, п. 3; 34 – Мала Білозерка, к. 1, п. 1; 35 – Рясні могили, к. 6, п. 5; 36 – Петро-Михайлівка, к. гр. II, к. 9, п. 4; 37 – Петро-Михайлівка, гр. II, к. 11, п. 9; 38 – Семенівка, к/з Вільна Україна, гр. IV, к. 3, п. 2; 39 – Первоконстантинівка, к. 12, п. 10; 40 – Заповітне, с/з «Степовий», гр. I, к. 15, п. 2; 41 – Заповітне, с/з «Степовий», гр. I, к. 15, п. 2; 42 – Спаське (ФЗС), гр. V, к. 2, п. 5.

В. В. Циміданова м'ясна їжа зустрічалась у 8,9% із 2831 поховань, залучених ним до аналізу. Так само великим є і показник поховань із ножами 33–36% проти 1,8. Вищою за середню є і вага поховань у великих ямах – 58,3% проти 20,4, кенотафах – 16,6% проти 1,3, з використанням обряду кремації – 25% проти 2,8. Все це свідчить на користь тези про підвищений соціальний ранг похованих, які супроводжувалися тацями.

Дерев'яні чаші-миски. До цього блоку були включені як знахідки археологічно цілих артефактів, так і залишки дерев'яного посуду, зафіксовані за наявності у похованнях металевих окуть, які надійно пов'язуються більшістю дослідників саме із цим відділом посуду. Всього враховано 24 поховання (вісім із чашами та 16 з окуттями).

Усі поховання з чашами-мисками мали ознаки відхилень від «стандартної» моделі поховання, однак кількість таких ознак значно варіюється. Наприклад п. 2, к. 6, гр. I біля Станиці Кременської було відзначене обрядом кремації, але мало неповний набір ознак «стандартного» обряду (відсутній керамічний посуд). Чотири поховання мали по п'ять відхилень від «стандартної» моделі при збереженні повноти ритуалу (Пісочне, к. 1; Пісочне, к. 2; Березівка, к. 3, п. 2; Семенівка /Вільна Україна/, гр. IV, к. 3, п. 2; Лабазівський кург. мог. к. 2, п. 2). Різняться й питома вага відхилень, що зустрічаються [3, с. 149–154; 5, с. 51–53; 8, с. 57; 19, с. 16–32; 30, с. 86–102].

У 14 випадках поховання містили вироби з металів, що становить 58,3% від загальної кількості врахованих нами поховань із чашами-мисками. Два поховання мали у своєму складі по два бронзові предмети (ніж та шило у залишках поховання, розкопаного грабіжниками біля с. Коробкине, та два ножі у к. 1 поблизу с. Пісочне) [10, с. 224, 225; 30, с. 86–102]. В одному випадку небіжчика супроводжували три бронзові предмети (бронзовий спис, шило та ніж у п. 2, к. 3 біля с. Березівки). В. В. Циміданов наводить окремі статистичні підрахунки для кожного відділу металевого інвентарю.

Якщо порівнювати наші дані з підрахунками В. В. Циміданова, то нами враховано 9 ножів, що складає 37,5% вибірки, у той час як у масиві з 2831 зрубних поховань цей відсоток дорівнює 1,8. Бронзові шила знаходились у двох похованнях з чашами-мисками, що становить 8,3% проти 0,17%. Серед інших речей, які супроводжували поховання з чашами-мисками, – бронзові списи, знайдені у двох похованнях, бронзова каблучка та «уламок широкого мідного знаряддя».

Дванадцять поховань були основними у курганах (50% проти 21,9), причому шість із них єдиними під насипом. У дев'яти випадках розмір ями перевищував 2 кв. м., що становить 37,5% та майже вдвічі перевищує 20,4% загальної вибірки. Вісім поховань містили залишки м'ясної їжі (33,3% проти 8,9). У п'яти похованнях не було керамічного посуду (20% проти 13,2), а ще п'ять містили більше одного керамічного виробу (20% проти 8,66). П'ять поховань було здійснено за обрядом кремації (16,6% проти 2,8). Так само по п'ять поховань містили вироби з кістки, мали сліди вогняних ритуалів всередині камери та сліди м'ясної їжі на перекритті. У трьох випадках на дні камери зафіксована вохра (12,5%). Два поховання були здійснені в кам'яних ящиках (8,3%), одне в зрубі (4,1%). По два випадки припадає на знаходження виробів із каменю та виробів із кременю, а також наявність потужних рослинних перекриттів (8,3%). В одному випадку була зафіксована незвична поза (похованого вміщено сидячи спиною на північ у п. 10, к. 5 з Бержнівки), наявність рову (п. 1, к. 3 біля Михайлівки), та жертвовної площадки (п. 7, к. 3 біля Новоукраїнки) [1, с. 19, 20; 21, с. 84, 85; 25, с. 64–69].

Наведені підрахунки доводять, що чаші-миски вміщувалися до поховань, які містили й інші ознаки підвищеного рангу. При цьому питома вага усіх наведених відхилень значно перевищує показники «стандартних» поховань, характерних для масиву зрубних пам'яток, проаналізованих В. В. Цимідановим.

Говорити про ознаки «статусу» набагато складніше, оскільки в даній вибірці присутні як поховання з ознаками «жерців» (обряд кремації, кам'яний пест), так і поховання з ознаками «ремесників» (бронзові шила, кам'яний абразив) та «воїнів» (крем'яні вістря стріл, бронзові списи).

Окремі випадки знаходження дерев'яного посуду. Відхилення від стандартної моделі поховання особливо яскраво виражені у трьох похованнях, де було

знайдено тацю та чашу-миску в одному комплексі, що становить 7% залучених до аналізу поховань (п. 4, к. 3, гр. II біля с. Вербки; п. 1, к. 4, гр. I біля с. Міньковка; п. 1, к. 8, гр. II біля Петро-Михайлівки) [7, с. 86; 12, с. 60–62; 15, с. 8, 9]. Особливості їх поховального обряду дозволяють не лише констатувати підвищений прижиттєвий ранг, але й робити певні висновки щодо соціального статусу.

Найбільш яскраво ці ознаки простежуються на поховальному обряді, який представлений частковою кремацією, кенотафом та трупоспаленням на стороні відповідно. В усіх названих похованнях були присутні залишки м'ясної їжі. Всі три поховання містили також інші відхилення, які є унікальними для кожного з них. Так з п. 4, к. 3, гр. II біля с. Вербки пов'язано спорудження жертвовної площадки з вогнищем, у самому похованні присутні дві керамічні посудини та зафіксовані сліди вогняних ритуалів. Для основного п. 1, к. 4, гр. I біля с. Міньковки споруджений насип, у самому похованні, окрім дерев'яного посуду, присутній бронзовий ніж. Кремовані рештки п. 1, к. 8, гр. I біля с. Петро-Михайлівка вміщені до кам'яного ящика, поставленого у яму, площею 4,8 кв. м. Усі три поховання неординарні за своїм обрядом і безсумнівно вказують на підвищений ранг похованих. При цьому високий відсоток кремацій може вказувати на жрецький статус похованих, котрі супроводжувалися кількома одиницями дерев'яного посуду.

Таким чином, з урахуванням існуючого історіографічного доробку, наші спостереження дозволили виділити три головні відділи дерев'яного посуду зрубної культурно-історичної спільності, для яких запропоновано використання єдиних термінів – «таця», «чаша-миска» та «ківш». Аналіз соціо-нормативної семантики дерев'яного посуду з поховань проводився окремо для кожного з його відділів.

Дослідження показало, що лише поховання, яке містило ківш, не мало відхилень від «стандартного». Всі інші поховання, незалежно від того, містили вони тацю або чашу-миску, мали ознаки підвищеного соціального рангу, однак встановлення прижиттєвого статусу похованих із дерев'яним посудом людей наразі залишається неможливим. Адже, як вже відзначалося, частина цих пам'яток може бути інтерпретована як поховання жерців, частина – як ремісників чи воїнів. Тому ми з обережністю ставимося до вже традиційного для археології доби бронзи сприйняття всіх без винятку поховань із дерев'яними чашами-мисками як жрецьких. Винятком, ймовірно, слід вважати тільки три поховання, які містили і тацю, і чашу-миску. Два з них здійснені за обрядом кремації, одне являло собою кенотаф. Це, а також інші ознаки престижності поховального обряду, свідчить на користь ототожнення людей, похованих із двома дерев'яними посудинами, з особами, які відправляли культ.

Бібліографічні посилання

1. Антонов А. Л. Особливості ритуального посуду зрубної спільноти / А. Л. Антонов, В. В. Отрощенко // Археологія. – 2004. – № 1. – С. 18–29.
2. Берестнев С. И. Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н. э.) / С. И. Берестнев; под ред. Я. П. Гершковича. – Х., 2001.
3. Дремов И. И. Материалы из курганов у с. Березовка Энгельского района и некоторые вопросы социокультурных реконструкций эпохи поздней бронзы / И. И. Дремов // Археологическое наследие Саратовского края. Охрана и исследования в 1996 году. – Саратов, 1997. – Вып. 2. – С. 149–154.
4. Дудин А. А. К вопросу о функциональном назначении деревянных чаш ранних кочевников степей Восточной Европы (IX–VII вв. до н. э.) / А. А. Дудин // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя, 2009. – Т. XV. – С. 34–36.

5. **Зудина В. М.** Раннесрубный могильник у с. Песочное / В. М. Зудина, В. А. Скарбовенко // Древности Среднего Поволжья : межвуз. сб. – Куйбышев, 1985.
6. **Ковалева И. Ф.** Север степного Поднепровья в среднем бронзовом веке (по данным погребального обряда) / И. Ф. Ковалева. – Д., 1981.
7. **Кравец Д. Л.** Результаты полевых исследований курганных групп у с. Миньковка (Бахмутская котловина, эпоха бронзы) / Д. Л. Кравец, В. А. Посредников // Донецкий археолог. сб. – Вып. 6 / науч. ред. и сост. В. А. Посредников. – Донецк, 1996.
8. **Лесков А. М.** Отчет о работе Херсонской экспедиции в 1971 г. / А. М. Лесков, А. И. Кубишев, А. Н. Румянцев и др. – К., 1971/23.
9. **Литвиненко Р. А.** Деревянная посуда в погребениях срубной культуры Азово-Донецкого региона / Р. А. Литвиненко // Эпоха бронзы и ранний железный век в истории древних племен южнорусских степей : материалы междунар. науч. конф., посвященной 100-летию со дня рождения П. Д. Рау. – Саратов, 1997. – С. 106–109.
10. **Литвиненко Р. О.** Матеріали зрубної культури з пограбованих могил Луганщини / Р. О. Литвиненко, А. М. Усачук // Донецький археологічний збірник. – 2009/2010. – № 13/14. – С. 224–225.
11. **Ляшко С. Н.** Деревообрабатывающее ремесло эпохи бронзы / С. Н. Ляшко // Ремесло эпохи энеолита – бронзы на Украине / отв. ред. И. Т. Черняков. – К., 1994.
12. **Ляшко С. Н.** Курганные могильники Днепровского Надпорожья (Ясиноватое, Днепровка, Петро-Михайловка) : моногр. / С. Н. Ляшко, З. Х. Попандопуло, О. В. Дровосекова; Запорож. гос. ун-т; Запорож. обл. краевед. музей. – Запорожье, 2004.
13. **Максимов Е. К.** Памятник эпохи бронзы у станции Карамыш, Саратовской области / Е. К. Максимов // Труды Саратовского областного музея краеведения. – Саратов, 1956. – Вып. I. – С. 115–123.
14. **Мамонтов В. И.** Курганный могильник «Короли» / В. И. Мамонтов // Материалы по археологии Волго-Донских степей : сб. науч. ст. / Волгогр. гос. ун-т, НИИ археологии Ниж. Поволжья. – Волгоград, 2001. – Вып. 1. – С. 110–127.
15. **Марина З. П.** Курганы эпохи бронзы Среднего Присамарья / З. П. Марина, В. А. Ромашко, Е. Л. Фещенко // Проблемы археологии Поднепровья : сб. науч. тр. – Д., 1986. – С. 6–15.
16. **Медведев А. П.** Об атрибуции «жреческих» погребений у ираноязычных кочевников III–I тысячелетий до н. э. / А. П. Медведев // Исторические записки: науч. тр. ист. ф-та. – Вып. 2. – Воронеж, 1997. – С. 165–171.
17. **Мельник О. О.** Курганы Криворіжжя / О. О. Мельник, І. О. Стеблина. – Кривий Ріг, 2012.
18. **Минакова Е. В.** Типология деревянной посуды из погребений катакомбной культурно-исторической общности / Е. В. Минакова // Культурно-исторические процессы в Казахских степях в древности и средневековье: традиции и инновации. – Астана, 2014. – готується до друку.
19. **Моргунова Н. Л.** Лабазовский курганный могильник срубной культуры / Н. Л. Моргунова, А. А. Гольева, А. А. Евгеньев; Оренбург. гос. пед. ун-т; Департамент по культуре и искусству Оренбург. обл.; Оренбург. обл. ист.-краевед. музей. – Оренбург, 2009. – С. 16–32.
20. **Мыськов Е. П.** Погребения срубной культуры Ерзовского курганного могильника / Е. П. Мыськов // Древности волго-донских степей. – Вып. 1. – Волгоград, 1990. – С. 42–57.
21. **Отрощенко В. В.** Деревянная посуда в срубных погребениях Поднепровья / В. В. Отрощенко // Проблемы археологии Поднепровья : сб. науч. тр. / Днепропетр. гос. ун-т; редкол. : И. Ф. Ковалева (отв. ред.) и др. – Д., 1984. – С. 84–93.
22. **Отрощенко В. В.** Катакомбные и срубные курганы в окрестностях с. Балки / В. В. Отрощенко // Курганные могильники Рясные могилы и Носаки. – К., 1977. – С. 5–15.
23. **Отрощенко В. В.** Традиция изготовления деревянных сосудов в эпоху бронзы и раннего железа на юге Восточной Европы / В. В. Отрощенко // Киммерийцы и скифы: тезы. – Мелитополь, 1992. – С. 71–72.
24. **Пятых Г. Г.** О происхождении деревянной посуды срубной культуры Поволжья / Г. Г. Пятых // Советская археология. – 1984. – № 2. – С. 146–154.
25. **Синицын И. В.** Археологические исследования Заволжского отряда (1951–1953) / И. В. Синицын // Материалы и исследования по археологии. – 1959. – Вып. 60. – С. 39–75.

26. Словник української мови : в 11 т. – 1975. – Т. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>
27. Телегин Д. Я. Отчет о раскопках курганов около с. Орехово и Никольское Солонянского района Днепропетровской области в 1976 году / Д. Я. Телегин, Р. В. Терпиловский, А. А. Козловский и др.; Ин-т археол. НАН Украины. – К., 1977 (№ 1976/26).
28. Цимиданов В. В. Загадки срубных чаш / В. В. Цимиданов // Донская археология. – 2000. – № 3–4. – С. 142–148.
29. Цимиданов В. В. Социальная структура срубного общества / В. В. Цимиданов; НАН Украины, Ин-т археологии; [отв. ред. В. В. Отрощенко]. – Донецк, 2004.
30. Шилов В. П. Проблемы освоения степей Нижнего Поволжья в эпоху бронзы / В. П. Шилов // Сборник статей к 30-летию отдела истории первобытной культуры. – Л., 1964. – С. 86–102.
31. Чердниченко Н. Н. Срубная культура / Н. Н. Чердниченко // Н. Н. Чердниченко, С. С. Березанская, В. В. Отрощенко. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – К., 1986. – С. 44–82.

Надійшла до редколегії 03.02.2015

УДК 930.1(477.63/.64)

А. С. Струкуленко

*Дніпропетровський коледж ракетно-космічного машинобудування
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

**ПАМ'ЯТКИ ДОБИ РАНЬОГО ЗАЛІЗА У МАТЕРІАЛАХ
НОВОБУДОВНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ 70–90-х рр. ХХ ст.
У ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

Розглянуто внесок новобудовних експедицій Інституту археології АН України, Дніпропетровського та Київського державних університетів, що проводили археологічні дослідження в 70–90-х рр. ХХ ст. у Дніпропетровській області, до формування джерельної бази та реконструкції історичної ситуації в регіоні за доби раннього заліза.

Ключові слова: новобудовна археологічна експедиція, доба заліза, киммерійці, скіфи, сармати.

Струкуленко А. С. Памятники раннего железного века в материалах новоостроечных экспедиций 70–90-х гг. ХХ в. в Днепропетровской области.

Рассматривается вклад новоостроечных экспедиций Института археологии АН Украины, Днепропетровского и Киевского государственных университетов, проводивших археологические исследования в 70–90-е гг. ХХ в. в Днепропетровской области, в формирование источниковой базы и реконструкцию исторической ситуации в регионе времен раннего железного века.

Ключевые слова: новоостроечная археологическая экспедиция, железный век, киммерийцы, скифы, сарматы.

Strukulenko A. S. Relics of the early iron age in the materials of the new-building expeditions of the 70–90-ies of the XX century in Dnipropetrovsk region.

The author considers the contribution of the new-building expeditions of the Institute of archaeology of the Academy of Sciences of Ukraine, Dnipropetrovsk and Kyiv state Universities, which conducted archaeological researches in the 70–90-ies of the XX century in Dnipropetrovsk region, to the reconstruction of the historical situation in the region in the early iron age. The article throws light upon the relics that belong to the historical Cimmerians, Scythians and